

“Južna Hrvatska i Dubrovnik prema ranim povijesnim geografijama” (263–279) naredni je rad koji problematizira povijesnu geografiju. Tim radom autor nas upoznaje i s manje poznatim srednjovjekovnim zemljopisom hrvatskih krajeva, oslanjajući se poglavito na tekstove Konstantina Porfirogeneta, Alfreda Velikog, popa Dukljanina, kao i spis carskog tajnika Holobola koji je tijekom 13. st. zabilježio da Dunav (Istar) protiče “kroz... zemlju Hrvata” (53). Autor razrješava pitanje o ubikvitetu kampanje bugarskog cara Samuila, smještajući ju na rijeku Jadar u sjeveroistočnoj Bosni, a ne u Zadar, kako su neki prethodno držali, čime je shvatljiviji izvještaj o hrvatskim i bugarskim vojnim uspjesima u planinskoj regiji tijekom trvenja s Venecijom i Bizantom. Predzadnji rad pod naslovom “Petar Svačić i mjesto njegove pogibije” (281–291) proučava naziv Moesia, što ga nalazimo u kraljevskom naslovu kralja Ladislava iz 1091. godine, te nas približava preciznijem određenju točnog mjesta pogibije kralja Petra Svačića. Završni prilog u trećoj cjelini naslovljen je “Posljednji otkriveni glagoljički natpisi u Vinodolu i nastanak hrvatske ćirilice i tzv. Crkve bosanske” (293–307), koji započinje gotovo autobiografskim zabilješkama o susretima i poznanstvu s Brankom Fučićem, a u nastavku se bavi nastankom hrvatske ćirilice i pitanjem Crkve bosanske. Autor ističe da bizantske vlasti nisu gledale blagonaklono na glagoljicu, pismo koje je za Zapad bilo “pismo rimske – ne bizantske Dalmacije” (296), uvijek snažno dovođeno u vezu sa sv. Jeronimom. Jedan dio rada posvećen je i analizi stećaka te njihovim jasnim izvođenjem iz škrinje sv. Šimuna, što ju je za zadarsko svetište dala izraditi Elizabeta Kotromanić, te se može jasno zaključiti o njima: “izvorna su pojava i identitet dijela primorske i unutrašnje Dalmacije” (298). Autor u zaključnom dijelu rada ističe da je crkvena politika u Bosni bila nalik onoj u Kraljevini Burgundiji, tj. da ju se promatralo kao “pogodnu za ‘angažiranje’ masa i vlastite političke ciljeve” (302). Završni dio knjige tvore dijelovi: “Vrela” (309–310) s popisom 19 izdanja vrelâ kojima se autor koristi u knjizi, potom obilna “Literatura” (311–339) i “Bibliografska bilješka (Popis radova/članaka)” (340–341) u kojoj su navedene publikacije u kojima su pojedini radovi prethodno objavljeni. “Archaeological-Historical Papers and Discussions on the Croatian Middle Ages (Summaries)” (343–393) koji donosi sažetke svih radova na engleskom jeziku, a koje je priredio Graham McMaster, pozornijem čitatelju zasigurno poznat kao prevoditelj dijelova Marulićeve *Judite* na engleski jezik; njih slijede: “Kazalo osobnih imena” (394–397) i “Kazalo geografskih pojmova” (398–409) Zvonimira Forkera.

Vatroslav Siketić

Zrinka NOVAK, *Ulaganje u vječni život. Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća u zrcalu oporuka i kodicila*, Srednja Europa, Zagreb, 2024., 798 str.

Knjiga dr. sc. Zrinke Novak, djelatnice Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU-a, dopunjena je i prerađena doktorska disertacija naslovljena *Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća* koja je obranjena na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu 2018. godine.

Monografija započinje “Zahvalama“ (1–2), “Popisom kratica“ (3–4) i “Uvodom“ (5–9), u kojem se naglašava da je povijest pobožnosti stanovništva u razvijenom i kasnom srednjem vijeku te u ranom novom vijeku dio šire historiografske poddiscipline povijesti mentaliteta, kao i svakodnevnoga života, kojim se od sedamdesetih godina prošloga stoljeća učestalije bave brojni europski i angloamerički povjesničari, a u posljednjih dvadesetak godina i neki hrvatski povjesničari. Važno je poglavlje i opisni pregled uporabljenih “Izvora i literature“ (11–67), pri čemu se posebno naglašava važnost uporabe spisa rapskih bilježnika koji su bili primarno gradivo u tom istraživanju. Autorica iznosi i sažet pregled povijesti rapskog notarijata (osobito za drugu polovicu 16. stoljeća) i zaključuje da se u tom razdoblju broj rapskih bilježnika znatno povećao u odnosu na srednji vijek. Uz oporuke i kodicile kao najvažnije gradivo, razmatraju se i instrumenti (različite vrste ugovora) i drugi privatno-pravni spisi, komunalni statut, matrikule bratovština, narativna vrela (kronike, hagiografska djela, vizitacije, matične knjige, crkveni inventari), vizualni izvori i drugo. Uz pregledan osvrt na metodološke postupke u provedbi istraživanja, vrlo se pomno donosi pregled postojećih saznanja u europskoj i hrvatskoj historiografiji koji se odnose na problematiku pobožnosti i vjerskoga života nekadašnjega puka. Naposljetku, u kontekstu razmatranja te problematike, važno je i razmatranje o historiografskim saznanjima vezana za povijest grada i otoka Raba.

Cjelina “Teritorijalno ustrojstvo rapske komune“ (71–128) sadrži obradu njezina ustroja (jedna od najmanjih istočnojadranskih komuna), političkih prilika (uprava, odraz vanjsko-političkih okolnosti, prisutnost osmanske opasnosti), demografskog stanja (broj stanovnika grada i komune, migracije) i društvenih odnosa (podjela stanovništva na patricije, građane, stanovnike grada i distrikta te prisutnost stranaca). Iz poglavlja o gospodarskim prilikama u komuni opaža se da je nakon razdoblja stagnacije u prvoj polovici 16. stoljeća u nastupajućih pedesetak godina primjetan zamjetan gospodarski oporavak. Ponajviše se obnavlja poljodjelstvo (kolonatski odnosi), a Rabljani sve češće trguju sa susjednim kopnom. Nadalje, kroz čitavo prateće razdoblje Crkva je na Rabu imala zapažen vjerski i društveni upliv na svakodnevnicu tamošnjih žitelja. Svećnici su vodili duhovnu i pastoralnu brigu o vjernicima na području rapske dijeceze, a osnovni oblici sakramentalnog života odvijali su se upravo u Crkvi. Posebno se razmatra upravni ustroj Rapske biskupije, njezina materijalna kultura i umjetnička baština, djelovanje crkvenih redova (benediktinci, dominikanci, franjevci), čiji su samostani, rašireni diljem komune, bili duhovna, intelektualna i kulturna središta otoka. U tom je kontekstu svakako bila neizostavna i prisutnost bratovština.

Treća cjelina (“Rapski oporučitelji druge polovice XVI. stoljeća i njihove oporuke“, 129–235) opsežna je raščlamba distribucije rapskih oporuka i kodicila, a navode se i razlozi sastavljanja oporučnih spisa, kao i religiozni elementi u diplomatičkim formulama rapskih oporuka. Razvidim postaju i omjeri rapskih oporučitelja prema spolu, bračni status oporučitelja, njihova zanimanja, društveni položaj, pravni status i podrijetlo. Na tu se cjelinu nastavlja tema naslovljena “Distribucija pobožnih legata: primatelji legata i vrste legata“ (237–492). Tragom brojnih vrijednih i višestruko iskoristivih podataka o legatima razvidno postaje da je bio postotno (oko 10 %) maleni broj oporučitelja koji nisu dio svoje pokretne ili nepokretne imovine ostavljali *ad pias causas, per l'anima*, a kada je riječ o spolnoj pripadnosti, prednjačile su žene. Kada je riječ o primateljima

legata, oni se mogu podijeliti u više skupina: crkvene ustanove (crkve, samostani, kapitol, bratovštine) i duhovne osobe, ali su očekivano učestalo prisutni i članovi obitelji i rodbine, prijatelji i poznanici, kao i siromasi, odnosno osobe koje možemo dijelom smatrati marginalnim skupinama. Također, opaža se i darivanje osoba koje nisu obitavale na području rapske komune, a spomenute su i crkvene ustanove izvan toga otoka. Autorica, nadalje, predstavlja vrste legate podijeljene u više temeljnih skupina: novac, zemlja, hrana i prehrambeni proizvodi, životinje, nastambe, tkanine i odjevni predmeti, svakodnevnii uporabni predmeti u kućanstvu, liturgijski predmeti, knjige, slike, nakit i drugo. Za svaku od skupina iznosi se pregršt konkretnih i izvorima dobro potkrijepljenih oporučnih posvjedočenja.

Peta je cjelina nazvana “Mjesto ukupa i pogrebni obredi u rapskoj komuni u drugoj polovici XVI. stoljeća“ (491–533). Na tom mjestu postaje razvidno koji su sakralni objekti u gradu i okolici bili najčešće birano mjesto posljednjega počivališta oporučitelja, a vrijedna su zapažanja o vrstama grobnica (obiteljske, supružničke, bratovštinske, svećeničke, redovničke, prijateljske, individualne te nepoznate vrste grobnica) kao i o nadgrobnim spomenicima i pogrebnim običajima prilikom sahrane. O samim troškovima sahrane u izvorima je sačuvan relativno malen broj podataka. Oni se kreću od skromnijih do većih iznosa, ovisno o društvenom i imovinskom statusu oporučitelja.

U sljedećoj cjelini (“Mise ’za spas duše’ oporučitelja“, 535–567) teme koje se obrađuju su vrsta misa (pogrebne, gregorijanske, male mise, velike mise, zadušnice, mise bdijenja), misne nakane, cijene služenja misa, vremenske odrednice slavljenja misa *pro anima mea*, kao i vrste legate koji se tom prigodom podijeljuju. Tematski se na tu cjelinu nastavlja poglavlje “Molitve i djela pokore “za spas duše”oporučitelja“ (569–597) u sklopu kojega se obrađuju vrste legate za moljenje te prakticiranje posta kao djela pokore. “Hodočašća“ (585–597) neizostavna su sastavnica u sklopu razumijevanja vjerskoga života i pobožnosti. U primjeru rapskih oporučitelja razvidno je iz vrela da su najčešće hodočasničke destinacije bile Asiz, Jeruzalem, Santiago de Compostela i Aachen.

Završna cjelina knjige (“Sveci zaštitnici i blagani rapske komune“, 599–621) pokazuje kako se u tom kontekstu može izdvojiti nekoliko svetaca koji su bili štovani u Rapskoj biskupiji tijekom kasnog srednjega i ranoga novog vijeka. Na prvome mjestu to je kult Blažene Djevice Marije, univerzalne zaštitnice Rapske biskupije, kojoj je posvećena tamošnja prvostolnica te kult sv. Kristofora, nebeskog patrona Raba, sveprisutnog u štovanju tamošnjega puka još od srednjega vijeka. Na kraju knjige ukazuje se na blagdane i crkvene svetkovine na otoku Rabu, posebice one koji se odnose na blagdan sv. Kristofora i Svetog Križa Proplakanog.

U samom završetku knjige sadržani su “Zaključak“ (623–630), bibliografija, odnosno popis uporabljenih izvora i literature (631–677), popis tablica, grafikona i ilustracija (679–694), prilozi, odnosno prijepisi pojedinih dokumenata, i popis svih oporučitelja sa signaturama unutar svežnjava u kojima su pohranjeni (695–746), kazalo mjesta (747–753), kazalo osobnih imena (755–797) i bilješka o autorici (798).

Monografija *Ulaganje u vječni život* minuciozno je znanstveno obrađena problematika o pobožnosti i vjerskom životu stanovnika Raba na početku ranoga novovjekovlja. Opće prilike na Rabu i u biskupiji, distribucija legata u nabožne svrhe, vrsta legata, pogrebni

običaji i obredi, mise i molitve, hodočašća, samo su neke od problematskih tema koje se, tragom arhivskoga gradiva, jasno razaznaju iz ove knjige.

Sveukupno možemo kazati da je autorica, dr. sc. Zrinka Novak, uspješno pretočila doktorsku disertaciju u izvrsno monografsko djelo koje je bez ikakve dvojbe prevrijedan prinos crkvenoj i društvenoj povijesti Raba, ali i širega područja istočnojadranske obale.

Lovorka Čoralić

Nicholas SPENCER, *Magisteria. The Entangled Histories of Science and Religion*, Oneworld Publications, London, 2024., xii + 467 str.

Autor je predstavljen u biografskoj crtici na kraju knjige (nenumirana stranica nakon str. 467) kao viši suradnik u “Theosu” (sa sjedištem u Ujedinjenom Kraljevstvu), koji se opisuje ovim riječima: “Vjerujemo da je vjera, a kršćanstvo posebno, snaga dobra u društvu. Iako se naši javni narativi usredotočuju na male (ali vrlo stvarne) primjere vjere kao problema, naša polazna točka jest da su vjerske zajednice, i mudrost koja je u njima utjelovljena, prijatelji, a ne neprijatelji – darovi, a ne prijetnje” (<https://www.theosthinktank.co.uk/about/who-we-are>). Nadalje, suradnik je Međunarodnog društva za znanost i religiju te gostujući istraživački suradnik na Sveučilištu u Londonu (Goldsmiths). Ovo svoje djelo autor je posvetio Johnu Hedleyju Brookeu, kako sam navodi, “uzoru učeno-sti, erudicije, velikodušnosti i prijateljstva”. Misao kojom autor započinje djelo preuzeta je iz *Misli* Blaisea Pascala (radi se o djelomično citatu misli br. 418, premda to autor ne navodi): “Opasno je čovjeku odveć jasno pokazati koliko nalikuje zvijeri, bez da mu se istodobno pokaže njegovu veličinu. Također je opasno pokazati mu odveć jasnu viziju njegove veličine bez njegove niskosti. Još je opasnije ostaviti ga u neznanju o oboma”. Knjiga se sastoji od četiriju velikih dijelova, a svaki od njih se, pak, sastoji od niza poglavlja; njih ukupno 19. Prvom dijelu prethodi sadržajno bogat “Introduction: The Nature of the Beast” (1–11), koji je podijeljen na četiri manja dijela: “The story of a story” (1–3), “Developing and destroying a myth” (3–6), “What is a human, and who gets to say?” (6–9), “Entanglement” (9–11). Autor nas tim uvodom upoznaje i sa svojom metodom (gotovo filmskog karaktera) jer odlazi u prošlost, klasičnu Grčku i Rim te kulture s kojima su oni bili u doticaju i živoj razmjeni, da bi se kasnije usmjerio na određene znakovite slučajeve tijekom povijesti Zapada (jer islamu i judaizmu posvećuje zasebna poglavlja unutar prvog dijela knjige), koje potom podvrgava povijesnoj analizi i novoj interpretaciji, nastojeći ih razumjeti u složenosti povijesnih zbivanja, a ne okvirima pojednostavljenog tumačenja odnosa znanosti i religije, onako kako je to običaj na Zapadu od 19. stoljeća i objavljivanja knjige Johna Williama Drapera *History of the Conflict Between Religion and Science* 1874. godine (nota bene: to djelo nije prevedeno na hrvatski jezik).

Prvi dio knjige naslovljen je “Science and Religion Before Science and Religion” (15–102) te nas u njemu autor upoznaje sa suvremenom čovjeku dalekim razdobljem u kojem je upotreba pojmova religije i znanosti posvema drukčija od one suvremene, tj. pojmovi su ostali,